

Joods Lezen (1997)

Andreas Burnier

Er wordt gezegd dat de meeste voor ons belangrijke dingen schaars zijn in dit leven. In Nederland, bij voorbeeld, zijn ruimte en stilte schaars; comfortabele, prettig gelegen, goed onderhouden woningen, liefst met een tuin, zijn schaars; niet vergiftigde grond is schaars; schone lucht, niet vervuild door de industrie, de auto's en het misdadige Schiphol is schaars; een goed inkomen via een zinvolle, aangename baan is schaars. In de steden zijn parkeerplaatsen en in de treinen zijn zitplaatsen schaars. In Amsterdam zijn straten zonder hondendrek, alcoholisten, junks en zwerfvuil schaars. Anderzijds zijn Stradivarius-violen en klassieke schilderijen van grote kunstenaars eveneens schaars. Blijvend goede vriendschappen en huwelijken, of mooie, zeer intelligente, maar toch gehoorzame en liefhebbende kinderen zijn ook al schaars.

Er is echter één ding dat in elk geval helemaal niet schaars is in deze wereld en dat is Joodse literatuur. Joden hebben te allen tijde veel boeken geproduceerd, van de continue absolute wereld-bestseller *Tenach*, ofwel de Hebreeuwse bijbel, tot intern-Joodse bestsellers zoals de *Talmoed*, de *Midrasj*-collecties, de *Zohar* en vele andere Joods-mystieke en filosofische teksten, tot een waaier van geleerde en zuiver literaire geschriften.¹

Van schaarste aan dingen die mooi, goed, gezond of althans aantrekkelijk en begerenswaardig lijken, kan een mens diep gefrustreerd raken. Overvloed kan echter ook frustrerend zijn. Velen van ons willen graag lezen en heel graag Joods lezen, maar waar en hoe te beginnen in die immense, voortdurend aanzwellende boekenstapel?

Een aantrekkelijk opstapje naar de essentie van het jodendom: zijn religie, zijn geschiedenis en zijn cultuur, lijkt te worden geboden door het ook al overvloedige aanbod van hedendaagse Joodse fictie. Niet alle roman-, poëzie- en

¹ Wie toegang wil krijgen tot de klassiek-Joodse literatuur kan het beste beginnen met Barry W. Holtz (ed.), *Back to the Sources. Reading the Classic Jewish Texts. The first complete modern guide to the great books of the Jewish tradition: what they are and how to read them.* Summit Books, New York 1984

toneelschrijvers in Nederland, in Amerika, in Israël en elders met een Joodse achternaam (of van wie de moeder een Joodse naam had) begeven zich op het gebied van werkelijk 'Joodse' onderwerpen, maar zeer velen doen dat wel. Het aantal literaire boeken van Europese Joden over het vooroorlogse jodendom, over de *Sjoo*, over na-oorlogse Joodse problematiek, of over karakteristieke ervaringen van in de eerste decennia na de oorlog geboren Joodse kinderen is legio.

Israëlische auteurs schrijven over de moeizame, door Arabische terreur overschaduwde vroege ontwikkelingsfase van hun land, of over het probleem van het samenleven met Palestijnen nu. Amerikaanse Joden, aanzienlijk minder belast door oorlog en terreur, geven soms heel vermakelijke, soms tragische en ontroerende beschrijvingen van de typisch Amerikaans-Joodse cultuur.

In het algemeen is er in Nederland in Joodse kringen en daarbuiten relatief veel belangstelling voor dit soort belletrie. Het kan troostend zijn het onverwerkbare van de *Sjoo* en haar lange nasleep door een ander beschreven te zien; het kan leerzaam zijn Joodse culturen die wij Nederlanders niet van nabij kennen: de ouderwetse Nederlandse of de Oost-Europese van vóór de Duitse terreur, het zo veelzijdige Amerikaanse jodendom of het strijdbare Israëlische, via andermans ogen van nabij te leren kennen. Sommige van dit soort boeken worden een tijdlang zeer goed verkocht, maar zijn het ook echt Joodse bestsellers?

De rabbijn van mijn liberaal-Joodse gemeente vroeg mij kort na onze kennismaking, toen hij had vernomen dat ik schreef: "Weet jij eigenlijk wat een Joodse bestseller is?" Ik maakte het Joodse gebaar voor: "Noe?" "Dat is een boek," zei hij, "waarvan ieder jaar hoogstens een paar honderd exemplaren worden verkocht. Maar wel tweeduizend jaar lang."

Waarschijnlijk zullen de nu alom gelezen topsuccessen, van voornamelijk Amerikaans-Joodse makelij (Henry Roth, Bernard Malamud, Saul Bellow, Philip Roth, Chaim Potok, e.d.), de internationale van Elie Wiesel, Primo Levi, e.d., en die van in Israël geboren en getogen schrijvers zoals Amos Oz, David Grossmann, A.B. Yehoshua, Meir Shalev, niet aan dit criterium blijken te voldoen. Zij lijken, al zijn zij fraai geschreven en belangwekkend voor ons nu op grond van hun inhoud, in het algemeen niet voor de komende eeuwen bestemd, daarvoor zijn de

problematiek en de psychologie ervan, hoe aangrijpend ook, te zeer tijdgebonden. Dit geldt temeer voor de boeken van het onevenredig grote aantal Joodse auteurs dat Nederland rijk is. De taal en de cultuur van een heel klein landje zijn nu eenmaal, *Erets Jisra'el* uitgezonderd, zelden van blijvend wereldbelang.

Toch lezen wij de meest actuele Joodse fictie (nieuw!) graag, de Joodse belletrie uit eigen land (herkenbaar!) heel graag. Wat drijft ons daartoe en in hoeverre is dit eigenlijk Joods?

Ik herinner mij uit mijn prille gymnasiumjaren, dat van alle literatuur die ik gretig verslond een boek van Simon Vestdijk, *Terug naar Ina Damman*, mij het meest bekoorde, omdat het over middelbare scholieren ging. De behoefte aan herkenning van personages en hun situaties is nu eenmaal groot. Wij zien onszelf graag gespiegeld in de letteren. Maar op een goed moment zijn wij misschien uitgespiegeld. Hoeveel Joodse lezers verzuchten niet: 'Nu wil ik nóoit meer een boek over de oorlog lezen!'

Ook de biografie van het Joodse volk: zijn turbulente ervaringen ten goede en ten kwade in alle uithoeken van de wereld, wordt misschien na verloop van tijd al te bekend terrein. Wat valt er dan nog te lezen?

Ik wil een pleidooi houden voor terugkeer naar onze 'klassieken' (Tora, Talmoed, Midrasj, *Kabbala*) na of naast het lezen van Joodse belletrie. Aan onze hedendaagse of uit het recente verleden stammende fictie ontlene wij plezier en emoties, ontspanning en herkenning, esthetisch genoeg en eventueel ergernis, maar dit alles betekent betrekkelijk weinig of niets voor de essentie: de continuïteit van het jodendom en de overdracht van Joodse cultuur aan komende generaties. Onze recente ervaringen en onze psychologische verwickelingen zullen de na ons komende na verloop van een aantal decennia steeds minder zeggen.

Niemand hoeft zich te beperken in haar of zijn behoefte aan belletrie, maar daarnaast zou het mooi zijn als wij onze traditie zouden helpen voortzetten, want uiteindelijk is belletrie (net als Joodse muziek of Joods cabaret of Joods toneel) toch maar een bijproduct van het jodendom.

Bovendien werden en worden Joodse kunstuitingen doorgaans voortgebracht door degenen die zelf al ver van het jodendom afstaan. Een interessant voorbeeld

hiervan is de nu weer zo populair wordende Jiddische literatuur. De alleroudste Jiddische geschriften die ons zijn overgeleverd, daterend van ver voor het *chassidisme*, bevatten overigens al adaptaties van Germaanse heldendichten en zelfs bestond er een gretig gelezen Jiddische versie van de Koning Arthur-sage! In de negentiende eeuw werden veel chassidische volksverhalen in het Jiddisch gepubliceerd, maar de grootschalige verspreiding ervan was te danken aan auteurs die bepaald niet, of niet meer, tot deze stroming behoorden. Een voorbeeld daarvan is de vooral onder niet-Joden geliefde verzamelaar en bewerker van ‘chassidische vertellingen’ Martin Buber. Wie zou menen via Buber's op zichzelf zeer boeiende verzamelbundels het chassidisme te leren kennen, komt bedrogen uit. Historisch-sociologisch noch filosofisch-religieus vormen zij een erg betrouwbare toegang, blijkt uit kritiek van ter zake kundigen.

De vroegere ‘moderne’ Jiddische schrijvers die verhalen, romans en essays wilden schrijven overeenkomstig de westerse maatstaven, waren persoonlijk vaak anti-Jiddische volgelingen van Moses Mendelssohn.² Zij wilden het verpauperde Oost-Europese jodendom onderrichten in westerse cultuur, zij wilden polemiseren tegen de *chassidim*, en zij wilden vooral in westerse zin esthetisch verantwoorde boeken schrijven. Terwijl hun voorkeur uitging naar het leren gebruiken van een algemeen Europese literaire stijl in de landstalen, of eventueel - en dat gold vooral voor de seculiere zionisten - in het Hebreeuws, konden zij in de praktijk toch maar het beste Jiddisch schrijven om een groot Joods publiek te bereiken. Deze paradox werd vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw nog opmerkelijker door de opkomst van het fameuze Jiddische driemanschap Mendele Mojcher Sforim, Sjolem Aleichem en Y.L. Peretz, die alle drie stierven in de loop van de Eerste Wereldoorlog. Terwijl zij de aloude Oost-Europees-Joodse cultuur beschreven en er een liefdevol, satirisch of venijnig kritisch beeld van gaven, waren zij zelf, naar de maatstaven van hun tijd, al in hoge mate geassimileerd. Een voorlopig hoogtepunt in deze ontwikkeling was het werk van de naar Amerika geëmigreerde Isaac Bashevis Singer, die de Nobelprijs ontving voor zijn panorama van het voorbije Joodse *sjtetl*-leven.

² Moses Mendelssohn (1729 – 1786), Duits-Joodse filosoof. Belangrijke voortrekker van de Joodse Verlichting, de *Haskala*.

Een soortgelijke paradox zien wij nu, aan het einde van de twintigste eeuw, in Nederland. De meesten van onze talrijke ‘Joodse’ schrijvers weten door oorlogsomstandigheden, door de assimilatie van hun ouders of door eigen welbewust toedoen heel weinig tot niets van het jodendom in eigenlijke zin. Toch voorzien zij met hun vaak semi-autobiografische geschriften in een behoefte aan nog enigszins Joodse lectuur bij hun Joodse en niet-Joodse lezers. Een goede voedingsbron voor de toekomst lijkt dit echter niet.

Dat geldt ook voor de nieuwste modetrend in de (vertaalde) Israëlisch-Joodse literatuur, waarin nu vele thrillers en detectives verschijnen. Voor wie van die genres houdt, is dat uiteraard aantrekkelijk, maar wat is er eigenlijk ‘Joods’ aan dit soort boeken, behalve de herkomst van de auteur, respectievelijk sommigen van diens (groot)ouders, of dat de held en de schurken waarmee deze in aanraking komt misschien Joodse namen dragen?

Maar waarom zouden wij, naast of na onze belletrie, ook nog ‘Joods-Joods’ gaan lezen?

Wie graag geheel wil assimileren, wie hoopt dat haar of zijn kinderen dat zullen doen, of wie voldoende heeft aan jodendom bij wijze van driedaagse koorts - een bezoek aan de synagoge op *Rosj Hasjana* en *Jom Kippoer*; af en toe een matse eten met *Pesach*; eventueel een *chanoekia* voor de (klein)kinderen aansteken en het fameuze witte tafelkleed neerleggen op *Erev Sjabbat* - heeft daar inderdaad geen reden toe. Een paar klezmer-cd's voor de nostalgie, wat Joodse romans en een televisieprogramma over de Israëlische politiek zijn dan wel toereikend. Daar staat tegenover dat niet voor niets Joden nog steeds in belangrijke mate een volk van denkers en zoekers zijn, ook al weten wij, modern-geschoolde mensen, vaak niet hoe wij op onze levensvragen in onze eigen traditie een antwoord zouden kunnen vinden.

In de Joodse belletrie zijn wij vlijmscherp gekarakteriseerd door Franz Kafka in diens postuum gepubliceerde, onvoltooide korte verhaal *Forschungen eines Hundes* (‘Onderzoekingen van een hond’). Dit verhaal gaat over de tragische geschiedenis van een buitengewoon intelligent dier, dat duidelijk veel meer kan dan de doorsneehond. Hij kan namelijk zeer vernuftig logisch redeneren en hij is

heel weetgierig.

Zonder dat hij dit ook maar ergens expliciet zegt, laat Kafka de lezer echter geleidelijk merken dat zijn superhond weliswaar voortreffelijk kan observeren, systematisch denken en causaal redeneren, maar dat hij één ding niet kan: hij kan kennelijk geen mensen waarnemen. Kafka's hond ziet, bij voorbeeld, het voedsel soms neerdalen uit de lucht en langs de een of andere weg op de grond of in een bak terechtkomen. Maar wie het voedsel werpt, ja zelfs dat het door voor hem onzichtbare wezens wordt geworpen, daarvan heeft hij geen flauw vermoeden. Eén kort citaat, in Nederlandse vertaling, over de hondse onderzoeken naar waar het hondenvoedsel nu eigenlijk vandaan komt. Een vraag die de meeste honden, naar Kafka zegt, zich overigens nooit stellen:

‘Het zou alleen bewijzen wat iedereen al wist: dat de grond het voedsel niet alleen recht van boven naar beneden trekt, maar ook in schuine richting, ja zelfs in spiralen.’

Kafka's hond observeert (circus)honden die op de maat van muziek over een touw balanceren. En hij ziet (schoot)honden die zich op voor hem geheimzinnige wijze op enige afstand boven de vloer bevinden. Van alles probeert Kafka's superintelligente hond dan te bedenken om deze voor hem ingewikkelde, raadselachtige verschijnselen strikt wetenschappelijk te verklaren. Hij blijft echter wanhopig onwetend, doordat de cruciale waarneming: de mens die dit alles met en voor honden doet, voor hem kennelijk onmogelijk is.

Kafka's hond wordt geobsedeerd door zijn vermoeden van raadselachtige geheimen. Hij wordt bovendien gekweld door de totale onverschilligheid van zijn medehonden voor de vragen die hem zo intens bezighouden en de eenzaamheid die daarvan het gevolg is.

De wanhoop van deze uiterst slimme, onderzoekende hond, die alleen maar net niet datgene kan waarnemen waardoor alles op zijn plaats zou vallen, vinden wij terug bij Kafka's mensen in zijn grote romans, *Het proces* en *Het slot*. Ook die menselijke protagonisten in Kafka's meesterwerken worstelen altijd machteloos met wezens en krachten die zich voortdurend net aan hun waarneming onttrekken en wier logica volstrekt niet spoort met de hunne.

Een mentaliteit als van Franz Kafka: vervuld van verwondering en verbazing over ons menselijke bestaan, zou je die van de Joodse agnosticus kunnen noemen. In

tegenstelling tot atheïsten, beweren agnostici niet dat er ‘niets’ is boven het menselijke niveau.

Voor atheïsten zijn wij mensen het allerhoogste dat zij zich kunnen voorstellen: een eenzame top van het bewustzijn, een heel even opflakkerend lichtje in een onvoorstelbaar groot, donker, koud en leeg materieel universum. Agnostici daarentegen zeggen: ‘Wij weten het niet. Het materiële universum is ontzagwekkend groot en complex, de verborgen diepten van ons eigen innerlijk zijn een mysterie, maar hoe je dat ook wilt benoemen of wat je daarover te weten kunt komen, zal altijd ontoereikend zijn.’

Atheïsten menen: er valt niets te weten over wat het alledaags-menselijke te boven zou gaan, want dat bestaat niet. Agnosten denken: wij weten het essentiële niet en kunnen het waarschijnlijk ook niet weten.

Joden hebben vanaf hun emancipatie in de negentiende en vroege twintigste eeuw volop deel aan de moderne westerse cultuur. Afgezien van een sinds de *Sjoa* nogal zeldzaam geworden kinderlijk-concrete godsvoorstelling is er ook bij hen op religieus gebied meestal sprake van atheïsme of agnosticisme. Toch hebben wij in de Tora en haar rabbinale ‘uitlopers’ in de Talmoed met commentaren, in de *midrasjiem* en in serieuze kabbalistische geschriften³ bronnen die ons zouden kunnen helpen de beperktheid van het atheïsme of de machteloosheid van het agnosticisme te overwinnen. Daarvoor is het nodig te *lernen* en daarvoor hebben wij wat hier zijn genoemd Joods-Joodse boeken nodig, Joodse leraren, *chawoerot* (studiegroepen), en sinds de doorbraak van de computer: internet.

Joods lezen, en dan een verwijzing naar internet? Gaat dat niet wat ver? Het gemeenschappelijke van internet en de Joodse boekenproductie is dat ook op het internet er van alles te veel is; schaarste is daar eveneens een geheel onbekend woord. Er zijn ongelooflijk veel Joodse sites op het World Wide Web aanwezig. Je

³ Het meeste wat onder die titel op de markt verschijnt, is helaas niet serieus, maar betrouwbare, deskundige auteurs van deze eeuw zijn bijvoorbeeld Gershom Sholem, *On the Kabbalah and Its Symbolism*. Schocken Books, New York 1965 en verder vrijwel alles van hem; Aryeh Kaplan, *Jewish Meditation. A Practical Guide*. Schocken Books, New York 1988; *Meditation and Kabbalah*. Samuel Wisner, York Beach 1985; *Meditation and The Bible*. Samuel Wisner, York Beach 1988; Adin Steinsalz, *The Long Shorter Way. Discourses on Hasidic Thought*. Jason Aronson, London 1988; *The Thirteen Petalled Rose. A Discourse on the Essence of Jewish Existence and Belief*. Basic Books, New York 1980.

kunt er Joodse recepten vinden en Joodse kalenders; adviezen voor de organisatie van een *b'rit mila* of een *choepa*; Joodse kranten en Joodse politieke beschouwingen; discussiegroepen over Joodse ruzies; Joodse muziek van *chazzanoet* tot klezmer tot *z'mirot* in *Ladino*. Maar bovenal zijn er op het internet ook lern-mogelijkheden waar wij vroeger, zeker in Nederland en zeker als je toevallig niet in een manlijk lichaampje was geboren, niet over hadden durven dromen.

In de Joodse cultuur heeft *Talmoed Tora*, het systematisch lezen en bestuderen van Tora met behulp van de commentaren van onze *chachamiem*, een hoge status tot op de dag van vandaag. Dit is iets geheel anders dan 'bijbellezen,' zoals dat in Christelijke kring gebruikelijk is en dat de ouderen onder ons zich soms nog uit hun onderduiktijd herinneren. Zomaar beginnen Tora te lezen leidt meestal tot louter frustratie, omdat *Tenach*⁴ een complex en voor de hierin nog ongeschoolde lezer buitengewoon verwarrend en ontoegankelijk geheel is. Er bestaan moderne vertalingen in het Nederlands (de Groot Nieuws Bijbel)⁵, in het Engels en andere talen, die de beginner kunnen helpen de verhalende gedeelten uit *Bereesjiet* en *Sjemot* (Genesis en het begin van Exodus) een beetje te leren kennen. Dat is zinvol, maar nog interessanter is het dan bijvoorbeeld het schitterende vierluik van Thomas Mann, *Joseph und seine Brüder*, in het Duits of in de Penguin-editie in het Engels, of in enig andere vertaling⁶ te lezen. Voor een onvergetelijke allereerste, oppervlakkige kennismaking overtreft (geniale) belletrie nu eenmaal vaak het origineel en hetzelfde geldt waarschijnlijk voor de novelle-achtige stukken over Ruth, Esther, Jona of Job en voor de dramatische historische gedeelten van *Tenach*. Ook daarvan zijn vaak heel fraaie en spannende bewerkingen geschreven.

Wie dieper wil doordringen in de kern van het jodendom, heeft echter niet genoeg aan deze lectuur. Verhalen waren en zijn voor ons heel belangrijk, zoals wel blijkt

⁴ Tenach is het Hebreeuwse acroniem van Tora, Nevi'iem en Ketoewiem (de vijf boeken van Mozes, de Profeten en de Geschriften, in totaal tweeëntwintig boeken).

⁵ Inmiddels ook verschenen: Tanach. Uitg. NBG, Heerenveen / Stichting Sja'ar, Amsterdam 2007. (red.)

⁶ Inmiddels ook in het Nederlands verschenen: Thomas Mann, *Jozef en zijn broer*. Wereldbibliotheek, Amsterdam 2014.

uit de vele verzamelbundels.⁷ Er bestaan nog vele andere van dergelijke verzamelbundels.

Maar er is meer, veel meer, waardoor onze verhalen pas de hun toekomstige plaats en betekenis krijgen. Om dat te kunnen ervaren, moet er worden *gelernd* en daarvoor blijkt internet een ideaal medium. Onder meer is er op het internet een uitzonderlijk goed *Virtual Beit Midrash* te vinden (een virtueel Joods studiehuis): Har Etzion bij *Jeroesjalajiem*, dat in het Engels (gratis) per e-mail op verschillende niveaus lessen verstuurt over de *parasja* van de week, over de *haftarot*, over de feestdagen, over *tehilliem*, over de achtergrond van de *halacha*, over Joodse ethiek, Joodse filosofie, Joodse methoden van Talmoedstudie, Joodse mystiek, enzovoort, en dat alles op beginners, gevorderden en voortgezet niveau. Wie op een of meer van deze cursussen intekent, krijgt per week of twee weken en extra voor de jaarfeesten, toegankelijk geschreven materiaal binnen via de computer, waardoor haar of zijn Joodse kennis en inzicht enorm kunnen toenemen.

Boeken meer dan genoeg dus voor wie Joods wil lezen: literaire boeken van Joden met al dan niet een 'echt' Joodse thematiek; geleerde Joodse boeken over de authentieke onderwerpen van het jodendom; en nu ook nog, via internet, de aloude Joodse basisteksten met deskundig commentaar, zodat je zelfs je huis niet uit hoeft om te lezen en te leren als dat bezwaarlijk zou zijn.

Maar nogmaals: waarom zouden moderne Joden, behalve met Joodse fictie, zich ook nog met de kern van de Joodse literatuur, met Tora en met de overige Joodse 'bestsellers' gaan bezighouden? De meesten van ons zijn toch atheïst of agnost, net als de overige westerse mensheid? Wat heeft het voor nut ons te houden aan de grote *mitswa* van het leren?

Volgens onze traditie heeft Talmoed Tora verschillende functies:

Iedere Jood heeft als taak gekregen zich *kefi kocho*, overeenkomstig zijn (of nu

⁷ Louis Ginzberg, *The Legends of the Jews*. The Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1968; Peninnah Schram, *Jewish Stories One Generation Tells another*. Jason Aronson, London 1993; Hayim Nahman Bialik (ed.) *The Book of Legends (Sefer Ha'Aggadah): Legends from the Talmud and Midrash*. Schocken Book, New York 1993; Howard Schwartz, *Gabriel's Palace: Jewish Mystical Tales*. Oxford University Press, New York/Oxford 1992.

gelukkig ook haar) capaciteiten, met Tora bezig te houden en haar zo goed mogelijk te leren kennen. Daarbij gaat het niet zozeer om het resultaat als wel om het leerproces. Minimaal wordt een klein beetje dagelijkse Tora-lectuur verlangd, op grond van *Dewariem* 6:6-7: ‘Neem deze woorden die Ik je heden voorschrijf ter harte. Je moet ze voor je kinderen telkens en telkens weer herhalen, erover spreken als je thuis zit en als je onderweg bent, als je gaat slapen en als je opstaat.’ Door de dagelijkse gebeden thuis, het liturgische ritueel en de Toralezing in de gemeente kregen de meeste Joden vroeger al ‘vanzelf’ enige kennis van onze basistekst. Maar er werd in principe nog wel iets meer verwacht: regelmatige, liefst gezamenlijke studie, uitleg en interpretatie.

Tora-lezen zou je voor Joden van de achter ons liggende millennia misschien kunnen vergelijken met de dagelijkse lectuur van kranten, boeken en tijdschriftartikelen, van nota's, ambtelijke stukken en reclameteksten, waar de meesten van ons nu regelmatig mee te maken hebben. Het verschil is, dat de inhoud van Tora meestal aanzienlijk interessanter en meer het overdenken waard blijkt te zijn.

Tora kan esthetische (zie hiervoor John Gabel, *The Bible as Literature* of David Kraemer, *Talmud as Literature*)⁸, intellectueel scholende (zie onze Joodse halachisten en filosofen) en moreel inspirerende (getuige de vele moralistische *moessar*-geschriften) waarde hebben, maar de bedoeling is dat je haar daarenboven ook *lisjma*, omwille van haarzelf, bestudeert: zonder bijbedoelingen en zonder oog op enig persoonlijk nut.

Door Talmoed Tora, bij voorkeur met een of meer anderen samen, blijft de onderlinge band van Joden intact. Alle mensen zijn verschillend, Joden uit verschillende culturen zijn soms heel verschillend, maar Tora is de band die ons volk heeft bijeengehouden en nog steeds bijeenhoudt.

Dat onze waardering en onze interpretaties van Tora en alles wat onze geleerden en wijzen daaraan hebben toegevoegd, vaak sterk uiteenlopen, is geen enkel probleem. Het jodendom is vanouds een religie van onderlinge kritiek en discussie geweest. De Talmoed zelf, dat bolwerk van vroeg-rabbinaal traditie, is in feite een

⁸ John Gabel, *The Bible as Literature: an Introduction*. Oxford University Press, New York 1986; David Kraemer, *Reading the Rabbis: Talmud as Literature*. Oxford University Press, New York 1996.

bonte verzameling van verhalen en vaak botsende halachische meningen. Weliswaar werd er steeds, na rijp beraad, op halachisch gebied voor één bepaalde visie gekozen, maar niet zonder dat de belangrijkste daarvan afwijkende opvattingen ook waren vermeld. De rabbijnen deden dat, zegt men, opdat in latere tijden, onder gewijzigde omstandigheden, de Joden zich op gezaghebbende tegenstemmen uit de rabbinale Oudheid zouden kunnen beroepen als zij iets anders wilden dan waarvoor in de vroege eeuwen van de diaspora was gekozen. De bijna middeleeuws-Christelijke, intolerante, dogmatische houding jegens ‘andersdenkende’ Joden die wij nu bij sommige extreme Joodse stromingen aantreffen, is in feite uitermate onjoods. Vanouds waren we een volk van ‘twaalf stammen’, van vele stemmen en tegenstemmen en rond het begin van de Christelijke jaartelling al van tientallen uiteenlopende stromingen en substromingen. Die variëteit was ons behoud. Zij voorkwam dat wij verstarde en daardoor broos en bros werden. Zij was en is een heel belangrijk element in onze psychologische aantrekkingskracht en zij is een uiting van zowel onze traditionele eigenzinnigheid als van ons streven naar tolerantie.

Het jodendom is hierdoor een van de oudste, nog steeds vitale wereldreligies. Zijn overlevingskracht kwam voort uit het gegeven dat het niet alleen maar een religie is, maar ook een apart volk met een eigen, zij het zeer gevarieerde cultuur. Daarbinnen was vanouds plaats voor diverse stromingen en verschillende mensentypen, maar de Tora (in ruime zin) bleef altijd het cement, de gemeenschappelijke wortel, waardoor wij niet te ver van elkaar verwijderden, niet het gevaar liepen totaal uiteen te vallen, of geheel te assimileren aan de omringende cultuur.

Joodse literatuur die zich qua stijl, intenties en inhoud steeds meer aanpast aan de gangbare niet-Joodse (Amerikaanse of Europese) normen en thema's heeft voor het voortbestaan van het levende jodendom in feite maar weinig toegevoegde waarde, ongeacht haar eventuele puur literaire verdiensten of haar nut als eerste opstapje. Dat nogal betrekkelijke nut kan overigens wel opmerkelijk zijn. Ik was verbaasd, toen ik in het begin van de jaren negentig net tot het jodendom was teruggekeerd, te ontdekken dat mijn dochter, die ik verzuimd had een Joodse opvoeding te geven, ongewoon veel van Joodse termen en gebruiken bleek af te

weten. Waar had zij die kennis vandaan? In elk geval niet van mij. Het bleek, dat zij ademloos de boeken van Chaim Potok had gespeld...

Om dieper in het jodendom door te dringen, is er echter aan de andere kant, zoals uiteengezet, de werkelijk 'Joods-Joodse' literatuur, die zich tot in onze tijd voortdurend ontwikkelt en uitbreidt. Maar nog steeds is de vraag niet beantwoord: waarom zouden wij ons in deze tijd de inspanning getroosten ook daarvan kennis te nemen, als wij zoals de meeste Joden nu, ons *klokvrij*, atheïst of agnost voelen? Een goede reden om toch, ondanks alles, ook 'Joods-Joods' te blijven lezen met alle psychologische en sociale effecten van dien, is te vinden in een oud, exemplarisch verhaal, dat illustreert dat jodendom niet in de eerste plaats een 'geloof' is, maar bovenal een kwestie van doen. Jodendom is niet zozeer iets waarin je 'gelooft', het is eerder iets dat je met elkaar 'maakt', dat je doet, om althans iets bij te dragen aan deze wereld.

Volgens de Tora zijn wij 'uitverkoren'. Waarom? Omdat wij beter waren dan andere volkeren? Helemaal niet, misschien wel integendeel. Wij zijn, of voelen ons, 'gekozen' om specifieke opdrachten te vervullen in het wereldplan en de hoogste daarvan is het bijdragen aan *tikkoen olam*: het herstellen van harmonie in een vaak chaotische, kwellende wereld. Onze weerstand tegen die opdracht en onze kritiek erop behoren vanouds ook bij het jodendom.

Dit is het verhaal: 'Een *sjtetl*-rebbe onderbreekt op Jom Kippoer de dienst, vlak voor het *kaddisj*, richt zich tot de *kehilla* en vraagt hun hoe het met hen gaat. De ene *tsaddiek* vertelt dan van de ongeneeslijke, pijnlijke ziekte van zijn vrouw en hoe zijn kinderen daardoor onverzorgd en half verwilderd moeten leven. Een ander vertelt van de ellendige armoede, de honger, de koude en het gebrek die zijn gezin teisteren. Een derde vertelt over wat er met hem en de zijnen gebeurde tijdens de laatste pogrom.

Dan zegt de wijze, vrome rebbe: 'Ik begrijp dit niet en ik heb er genoeg van. Ik onderbreek nu deze dienst en ik maak deze plek hier tot een *bet din*, een rechtbank, waarvoor ik *hakadosj baroech hoe* zelf ter verantwoording zal roepen. Het is een zeer groot onrecht dat hij zijn toegewijde vromen zo laat lijden. Ik accepteer het niet langer. Hier, op deze plaats trek ik een cirkel en daar kom ik niet uit voordat de Eeuwige heeft geantwoord op mijn aanklacht. Pas dan zal ik

kaddisj zeggen.’

De rebbe tekent de cirkel, spreekt zijn heftige aanklacht uit en wacht. De *kille* wacht in angstige spanning. Uren later is het nog steeds stil. Er is geen antwoord gekomen.

Daarop stapt de rebbe uit zijn cirkel, zegt toch kaddisj en voltooit de dienst.’

Laten wij vooral belletrie van Joden blijven lezen, van prima tot prachtig tot pulp, er is keus genoeg. Maar laten wij liefst ook ‘Joods-Joods’ blijven lezen, opdat het jodendom behouden blijft en opdat ook de generaties na de onze er kracht uit kunnen putten.

(Joods Lezen werd geschreven in opdracht van het Joods Boekenweekend 1997 en is opgenomen in de essaybundel *Ruiter in de wolken. Joodse essays 1990-2002*)